

برخی بررسی‌ها پیرامون جهان بینی‌ها

و

جنبش‌های اجتماعی در ایران

نوشته: احسان طبری

مصحح: عزیزالله علیزاده

سرشناسه	طبری، احسان، ۱۳۶۸-۱۳۹۵.
عنوان و نام پدیدآور	برخی بررسی‌ها پیرامون جهان‌بینی‌ها و جنبش‌های اجتماعی در ایران / نوشته احسان طبری؛ مصحح عزیزالله علیزاده
مشخصات نشر	تهران: فردوس، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۷۲۰ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۳۲۰-۵۵۸-۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	(فهرست‌نویسی پیش از انتشار)
موضوع	جنبش‌های اجتماعی - ایران - تاریخ.
موضوع	فلسفه ایرانی.
موضوع	اسلام -- ایران -- تاریخ.
شناسه افزوده	علیزاده، عزیزالله، ۱۳۵۰ -، مصحح.
رده‌بندی کنگره	DSR ۱۱۳ / ط ۹ ق ۲ ۱۳۹۴
رده‌بندی دی‌بی	۹۵۵ / ۰۰۴۵
نماریه کتابخانه ملی	۳۹۷۱۳۴۲
تاریخ ثبت	۱۳۹۴/۰۷/۰۱
تاریخ بازبینی	۱۳۹۴/۰۷/۱۴
کد پیگیری	۳۹۶۹۹۵۱

انتشارات فردوس

خیابان دانشگاه - کوچه میترا - شماره ۷ - واحد ۱ - تلفن: ۶۶۴۹۵۷۷ - ۶۶۴۱۸۰۳۹

برخی بررسی‌ها پیرامون جهان‌بینی‌ها و جنبش‌های اجتماعی در ایران
احسان طبری

مصحح: عزیزالله علیزاده

ناظر فنی چاپ: زهرا یاسینیان

چاپ اول: تهران - ۱۳۹۵

چاپ: منصور

۱۰۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۰-۵۵۸-۴ ISBN: 978-964-320-558-4

۵۵۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۱۰		سرآغاز
۱۳		پیشگفتار
۱۷		پیشگفتار چاپ دوم
۱۸		ویژگی‌ها و دگرگونی‌های جامعه ایرانی در پویه تاریخ
۱۸		۱- مقدمه
۲۰		۲- ویژگی‌های جامعه ایرانی پیش از اسلام
۳۹		سخن: انگلس درباره جوامع خاور زمین
۳۹		۱- روح مسأله
۴۲		۲- درباره عرب و اسلام
۴۵		۳- دولت ماد و مسأله آبیاری در شرق
۴۹		۴- مسأله مالکیت خصوصی بر زمین در ایران
۵۶		۵- انگلس و مذهب با ایران
۶۱		در جست‌وجوی برخی مذلات عادی در ادبیات کلاسیک ما
۶۱		طرح مسأله
۶۲		فقر و ثروت
۶۶		پول و قدرت اجتماعی آن
۷۳		کالا و بازرگانی
۸۱		کار و پیشه و مزد
۸۵		اقتصاد خانگی و روابط خرج و دخل
۸۷		ویژگی‌های جامعه ایران پس از اسلام
۸۷		بخش ۱
۹۶		بخش ۲
۱۰۸		دین، عرفان و جادو: عناصر مهم جهان‌بینی‌های ایرانی
۱۱۰		۱- جادو و علوم غریبه یا (لدنی)
۱۱۳		۲- مذهب و کلام
۱۱۵		۳- عرفان و صوفیگری
۱۱۷		۴- فلسفه ایده آلیستی
۱۱۹		نظری اجمال به سیر تفکر فلسفی در ایران
۱۱۹		۱- مداخل، اسلوب تحقیق
۱۲۵		۲- جهان‌بینی‌های ایرانی پیش از اسلام
۱۲۶		۱- مذهب
۱۳۱		۲- الحاد
۱۳۲		۳- فلسفه به معنای اخص
۱۳۴		۴- نظریات سیاسی و اخلاقی
۱۳۴		۳- جریانات فکری و فلسفی پس از اسلام

۱۴۱	برخی منابع تحقیقی درباره جریان‌های فکری در ایران
۱۴۱	هدف این نوشته
۱۴۲	گروه اول: آثار خود فلاسفه و اندیشه‌وران ایران
۱۴۴	گروه دوم: آنچه که در قرون وسطی مؤلفین عرب و ایرانی نگاشته‌اند
۱۴۶	گروه سوم: آنچه که مؤلفین باختری درباره فلسفه ایران نوشته‌اند
۱۴۸	گروه چهارم: آنچه مؤلفین معاصر ایران و عرب نوشته‌اند
۱۵۰	اندیشه دیالکتیکی تضاد و نبرد ضدین در مذهب سینه
۱۵۰	۱- طرح مطلب
۱۵۱	۲- مذهب سنا و تضاد
۱۵۶	۳- یسه تضاد در مذاهب و جریان‌های فکری دیگر باستان
۱۶۱	۴- نتیجه
۱۶۲	آیین مهر
۱۶۳	۱- مهرپرستی آیین‌های دیرین سال
۱۶۵	۲- ریشه مهرپرستی و ستایش آن در اوستا
۱۶۸	۳- گسترش و دست‌نویس مهرپرستی
۱۷۲	۴- مهر و خورشید
۱۷۴	۵- مرد پای مهر در تاریخ ایران
۱۷۹	مصطلحات فلسفی و منطقی در زبان پهلوی
۱۷۹	۱- طرح مسأله
۱۸۲	۲- شیوه مطالعه در این بررسی
۱۸۳	۳- زبان پهلوی، چشم‌اندازی از تاریخ آن
۱۸۴	۴- برخی مختصات لکسیک زبان پهلوی
۱۸۸	۵- ترمینولوژی فلسفی و منطقی در زبان پهلوی
۱۸۹	(ا) نمونه‌هایی از مصطلحات هستی‌شناسی (انتولوژی) و اصطلاحات عامی فلسفی
۱۹۵	(ب) تئوری معرفت (گنوسولوژی) منطق و گرامر
۲۰۱	(ج) برخی مصطلحات آتیک و استه تیک و روان‌شناسی
۲۰۴	۶- نمونه‌ای از بیان فلسفی در زبان پهلوی
۲۰۷	۷- نظری به لکسیک فلسفی دوران پس از اسلام در عربی و فارسی
۲۰۸	(ا) از آثار ابن سینا
۲۰۹	(ب) نمونه‌هایی از مؤلفین دیگر
۲۰۹	نتیجه
۲۱۱	تشکل جهان‌بینی رسمی دینی در آغاز ساسانیان
۲۱۱	۱- طرح مسأله
۲۱۵	۲- تنسیر
۲۱۷	۳- اردویراف
۲۱۸	۴- کرتیر
۲۲۲	۵- آذرباد مهرسپندان
۲۲۶	نتیجه

۲۲۸	مزدک بامدادان
۲۲۸	سرچشمه‌های اطلاع ما از مزدک و مزدکیان
۲۲۹	مختصری درباره وضع جامعه ایران در دوران جنبش
۲۳۳	جریان جنبش مزدک
۲۳۷	آیین مزدکی
۲۳۷	۱) آموزش نور و ظلمت
۲۳۸	ب) آموزش عدالت و برابری
۲۴۲	ج) آموزش بی‌آزاری و ریاضت
۲۴۲	منابع فکری آیین مزدک
۲۴۴	تحلیلات بعدی اندیشه مزدک در ایران
۲۴۸	بزرگمهر، بستکان، افسانه یا تاریخ
۲۴۸	۱- مدخل
۲۵۱	۲- تاریخ پادشاهانه و پادشاهان بزرگمهر
۲۵۴	۳- آثار بزرگمهر
۲۵۶	۴- شاهنشاهی و بزرگمهر
۲۵۸	۵- پایان کار بزرگمهر
۲۶۲	سخنی درباره اسلام و مسیح
۲۶۲	طرح مسأله
۲۶۳	خصلت جنبش اسلامی و اسلام پس از آن
۲۶۵	ایده‌نولوژی اسلامی و مشخصات آن
۲۶۹	تشعب در اسلام
۲۷۲	شعبه امامیه، ایده‌نولوژی آن
۲۷۸	نقش تشیع در تاریخ ایران
۲۸۱	ابوالعلاء و اسلام
۲۸۴	یک شخصیت شگفت مرموز: سلمان یارسی (روزبه پورمرزبان)
۲۹۲	شمه‌ای درباره زندگی و آثار یکی از بزرگ‌ترین نوابغ ایرانی: ابن‌موفق
۳۰۰	زناده
۳۰۰	۱- طرح مسأله
۳۰۲	۲- منابع تاریخ زناده
۳۰۳	۳- محتوی واقعی کلمات زندیق و زندقه
۳۰۴	۴- نبرد خلفاء با زناده
۳۰۶	۵- یادى از برخی زناده
۳۱۰	بایک خرم‌دین
۳۱۰	بخش ۱
۳۱۲	بخش ۲
۳۱۵	بخش ۳
۳۱۷	بخش ۴
۳۱۹	بخش ۵

۳۲۳	جنبش زنگیان در قرن سوم هجری
۳۲۳	مقدمه
۳۲۳	بردگی در کشورهای خلافت عرب
۳۲۵	صاحب‌الزنج و شخصیت وی
۳۲۹	جریان مبارزه زنگیان با خلافت
۳۳۲	مقام تاریخی جامعه‌شناسی فارابی
۳۳۲	طرح مسأله
۳۳۴	نظریات جامعه‌شناسی فارابی
۳۳۶	افلاطون و جامعه کامل
۳۳۸	قدیم، اوگوستین و مدینه الهی
۳۳۸	روش‌شناسی بین فارابی و اسپنسر
۳۴۰	نتیجه
۳۴۲	یک دانشمند و یک پوزمن: ابوریحان بیرونی
۳۴۷	شک اسلوبی و آزمون‌رایی در نزد متفکران پس از اسلام
۳۵۵	حدیث جبر و اختیار در نزد متفکران ما
۳۵۵	یک معضل کهن
۳۵۶	فاتالیسم و ریشه‌های معرفتی: مادی‌ان در دنیای قدیم (نمونه یونان و چین و ایران)
۳۶۰	نبرد جبریه یا مجتبره و قدریه
۳۶۳	نبرد بین معتزله و اشاعره در مسأله جبر و تقاض
۳۶۵	نظر شیعه و صوفیه در این مسأله
۳۶۷	ابن سینا و مسأله جبر
۳۷۰	مسأله جبر و اختیار در ادبیات فارسی
۳۷۳	حل مسأله جبر و اختیار از جهت دانش امروزی
۳۷۸	متکلمین و نقد فلسفه
۳۷۸	کلام و مراحل آن
۳۸۳	غزالی و فلسفه
۳۸۶	فخر رازی و فلسفه
۳۹۰	فلسفه لذت و مرگ در نزد خیام
۳۹۰	واژه‌ای چند درباره دوران و جهان‌بینی خیام
۳۹۴	کیش لذت
۳۹۵	ا) کیش لذت و یک پاپیروس مصری
۳۹۶	ب) کیش لذت در فلسفه هند
۳۹۸	ج) کیش لذت در فلسفه یونان
۴۰۰	فلسفه مرگ در نزد خیام
۴۰۴	اصول فقه و منطق دئونیتیک
۴۰۴	۱- طرح مسأله
۴۰۵	۲- اصول فقه چیست؟
۴۱۰	۳- منطق دئونیتیک و مباحث آن

۴۱۱	۴- برخی نتیجه‌گیری‌ها
۴۱۳	شبه‌ای درباره جنبش اسمعیلیه
۴۱۳	مقدمه
۴۱۴	منشاء پیدایش
۴۱۵	اصول و عقاید اسمعیلی
۴۱۷	سازمان
۴۱۸	اسلوب تبلیغ
۴۲۰	مراکز قدرت
۴۲۲	ترورسم
۴۲۳	تا و اهمیت تاریخی
۴۲۶	فلسفه نور و منابع تاریخی آن
۴۲۶	تاریخی و مقام تاریخی سهروردی
۴۲۹	فلسفه نور
۴۳۵	منابع فلسفه نور
۴۳۶	(ا) منابع یونانی
۴۴۲	(ب) منابع ایرانی، هندی و چینی
۴۴۸	برخی نتیجه‌گیری
۴۵۱	طباغیان، دهریان و اصحاب هیولی
۴۵۱	درباره زادالمسافرین
۴۵۴	انتقاد ناصر از طباغیان
۴۵۷	انتقاد ناصر خسرو از دهریان
۴۶۲	دهریان کی‌اند؟
۴۶۵	انتقاد ناصر خسرو از اصحاب هیولی
۴۶۶	مسأله قدم هیولی
۴۷۰	اتمستیک رازی
۴۷۴	چند نتیجه‌گیری مهم
۴۸۰	ناصر خسرو: رزمنده، اندیشه‌مند و سخنور
۴۸۰	۱- درآمد
۴۸۲	۲- دوران تاریخی ناصر
۴۸۶	۳- مراحل زندگی ناصر
۴۹۴	۴- آثار ادبی، فلسفی و دینی ناصر
۴۹۶	۵- آفرینش ادبی ناصر
۵۰۲	۶- برخی مشخصات جهان‌بینی ناصر
۵۰۶	درباره زندگی و اندیشه جلال‌الدین محمد مولوی بلخی
۵۱۵	مولوی و تمثیل
۵۱۵	تمثیل با آنالوژی
۵۱۶	شیوه تمثیل در نزد مولوی
۵۱۹	برخی تمثیلات فلسفی مولوی

۵۲۱	مولوی و فلسفه، علم و عقل
۵۲۳	نمونه یک تمثیل بزرگ عرفانی و فلسفی از مولوی
۵۲۴	قصه اهل سبا و طاعی کردن نعمت ایشان را
۵۲۹	سخنی درباره انسان‌گرایی عرفانی
۵۲۹	طرح مسأله
۵۳۰	حکیم اول: انسان مظهري است از خدا
۵۳۳	حکیم دوم: نیاز مخلوق و اشتیاق خالق
۵۳۴	حکیم سوم: تضاد انسان و فرشته
۵۳۸	دیالکتیک در اندیشه برخی از متفکران ایرانی:
۵۳۸	دیاکتیک مولوی و دیالکتیک صدرالدین شیرازی
۵۳۹	۱. دیالکتیک عرفانی جلال‌الدین مولوی
۵۴۳	اول: حرکت تکاملی
۵۴۴	دوم: تضاد
۵۴۷	سوم: جنبش جاود
۵۵۰	۲- صدرالدین میران: حرکت جوهری و استكمال وجود
۵۶۰	خواجه نصیرالدین طوس و دایره‌های آموزش اخلاقی او
۵۶۰	۱- چهره‌ای از خواجه بصیر
۵۶۶	۲- آموزش اتیک (اخلاق) در نزد خواجه نصیرالدین
۵۶۹	برخی مسائل جامعه‌شناسی
۵۷۱	علامه قطب‌الدین شیرازی و نظریه او درباره
۵۷۱	زندگی شگفت و پر ثمر قطب‌الدین
۵۷۲	آثار قطب‌الدین
۵۷۶	شیوه اسکولاستیک قطب‌الدین
۵۷۸	تئوری شناخت با معرفت در نزد قطب‌الدین
۵۸۵	توازی تئوری معرفت و تئوری وجود
۵۸۷	جنبش انقلابی دراویش ایرانی در قرن هشتم هجری
۵۸۷	کلمه‌ای چند درباره عرفان ایرانی
۵۹۰	تشعب در عرفان ایرانی و پیدایش جنبش درویشان
۵۹۱	معنی لغوی درویش
۵۹۳	سعدی و حافظ درباره دراویش
۵۹۵	جنبش‌های انقلابی درویشان در قرن هشتم
۵۹۹	درباره جنبش حروفیه: (افکار و حوادث)
۵۹۹	مدخل
۶۰۱	اعداد، حروف، اصوات و نقاط اسرارآمیز
۶۰۳	علم حروف در ایران
۶۰۶	آموزش کابالاستیک یا حروفی در باختر زمین
۶۰۸	تاریخچه جنبش حروفیه در ایران
۶۰۹	۱) حروفیه در دوران میرانشاه

۶۱۱	 (ب) حروفیه در دوران شاهرخ
۶۱۳	 نتیجه
۶۱۵	 آزاداندیشی خیام و حافظ
۶۱۵	 بخش ۱
۶۱۸	 بخش ۲
۶۲۱	 در توصیف بهشت
۶۲۲	 در توصیف رستاخیز و جهنم
۶۳۴	 اندیشه‌هایی چند درباره حافظ
۶۴۵	 جهان‌بینی یک شاعر: بحثی بر اساس بیان حافظ درباره جهان‌بینی اش
۶۴۵	 درآمد سخن
۶۴۷	 شکاکیت و لادریت حافظ
۶۴۸	 نقاد از مذاهب عصر
۶۵۰	 وحدت بر سر یا بانه‌نسیم حافظ
۶۵۳	 فلسفه عشق
۶۵۴	 فانیسم، خدا، انسان، سرنوشت و قضا و قدر
۶۵۶	 شیوه خوش‌بینی یا بدبینی حافظ
۶۵۸	 کیش باده‌پرستی
۶۶۰	 بدبینی و خوش‌بینی حافظ
۶۶۳	 اتیک حافظ، فلسفه شکیب و یادگیری امید
۶۶۴	 استه‌تیک حافظ
۶۶۵	 برخی نظریات اجتماعی حافظ
۶۶۷	 پایان و نتیجه
۶۶۹	 نگاهی گریزان به پویه اندیشه فلسفی و اجتماعی اسکوئلاستیک ایران
۶۶۹	 مدخل
۶۷۲	 عروج و سقوط فلسفه کلاسیک ایران
۶۷۶	 برخی مسائل فلسفه اسکولاستیک ایران
۶۷۹	 روشنگری و روشنگران
۶۸۳	 جنبش بابیان: آخرین و بزرگ‌ترین جنبش قرون وسطایی که بر آن مهر در عصر نهان است
۶۸۳	 مدخل
۶۸۵	 ریشه‌های بایبگری
۶۸۷	 سید علی محمد باب که بود و چه می‌گفت؟
۶۹۴	 جنبش بابیه و ادوار آن
۶۹۹	 عبدالرحیم طالیف تبریزی: دوران، زندگی و اندیشه وی
۶۹۹	 روشنگران انقلاب بورژوازی ایران
۷۰۱	 دوران و زندگی طالیف
۷۰۵	 نظری به اندیشه‌های فلسفی و اجتماعی طالیف
۷۱۴	 پیگفتار

سرآغاز

در مقال حاضر به دو نکته مبانی و اصول ماتریالیسم و جریان‌های چپ در ایران توجه خواهد شد و در همین راستا، نقدهایی که بر آنها وارد هست، بیان خواهد شد.

ماتریالیسم^۱، ماده‌گرایی، مادی‌گرایی به معنای گرایش به مکتبی است که ماده را حقیقت نهایی عالم می‌داند. این تفکر توسط پیر گاسندی (۱۶۵۵-۱۵۹۲) فیلسوف، منجم و ریاضیدان فرانسوی و توماس هابز (۱۶۷۹-۱۵۸۸) فیلسوف انگلیسی رواج یافت. ماتریالیسم، جهان و رفتار و اندیشه انسان را با فرآیند مادی تبیین می‌نماید. از این دیدگاه، واقعیت از امور مادی و تحولات آن منشأ می‌گیرند و بدان نیز باز می‌گردند. بنابراین آن را می‌توان به جبرگرایی اقتصادی نزدیک دانست. از نظر تاریخی، ماتریالیسم اشکالی مختلف یافته است. ماتریالیسم دیالکتیک (جدلی)، تحولات ماده و به تبع آن تحولات اقتصادی، اجتماعی و تاریخی انسان را تابع قوانین کلی دیالکتیک یعنی جدال اضداد می‌داند. در این جدل صورتی نوپدیدار می‌شود و جدل آن با ضد خود موجب بروز صورتی جدیدتر می‌گردد که در نتیجه آن کمیات به کیفیات تبدیل می‌شود. این اصطلاح مأخوذ از مکتب دیالکتیک گئورگ ویلهلم فریدریش هگل (۱۸۳۱-۱۷۷۰) فیلسوف آلمانی است که دیالکتیک را به معنای ترکیب اضداد در جهان معنویات می‌دانست و کارل مارکس (۱۸۸۳-۱۸۱۸) جامعه‌شناس و اقتصاددان آلمانی آن را تصفیه و قوانینش را بر عالم ماده منطبق نمود. فریدریش انگلس (۱۸۹۵-۱۸۲۰) فیلسوف و اقتصاددان آلمانی آن را به عنوان یک نظریه مطرح نمود. ماتریالیسم به انواع تاریخی، فلسفی و دیالکتیک تقسیم می‌شود. وجه اشتراکشان آنست که همگی ماده را اصل همه چیز می‌دانند. مارکس در صدد بود تا از ماتریالیسم مطلق به دیالکتیک راه یابد زیرا شیوه‌های تولید و روابط اقتصادی را علت اساسی پدیده‌های سیاسی و اجتماعی بشمار می‌آورد. از قدامت‌مقراطیس (دیمقراطیس، دمکریّت

۳۷۰-۴۶۰ ق.م) فیلسوف یونانی، رواقیون و پیروان اپیکور (۲۷۰-۳۴۱ ق.م) معلم و فیلسوف یونانی مادی‌گرا بودند. تئودور دزاسی (۱۸۵۰-۱۸۰۳) سوسیالیست فرانسوی، ژوزف دیسگن (۱۸۸۸-۱۸۲۸) کمونیست آلمانی، یاکوب ملشوت (۱۸۹۳-۱۸۲۲) فیلسوف و پزشک آلمانی، کارل فگت (۱۸۹۵-۱۸۱۷) طبیعی‌دان و طبیب آلمانی و لودویگ بوشر (۱۸۹۹-۱۸۲۴) فیلسوف و پزشک آلمانی ماتریالیست بودند. در مقابل ایده آلیسم و مادی‌ناگرایی است.

در بحث از تشکیلات نیروهای چپ در ایران لازم است از گروه ۵۳ نفر، حزب توده ایران و یروهی سوم سخن به میان آورد:

۱- شا. بتوان گروه ۵۳ نفر که در دهه ۱۳۱۰ به رهبری تقی ارانی (۱۳/۶/۱۲۸۲-۱۴/۱۱/۱۳۱۸) شکل گرفت را از اولین گروه‌های کمونیستی ایران دانست. به فرمان رضاشاه پهلوی (۱۳۲۰-۱۳۰۴)، اعضاء این گروه در سال ۱۳۱۶ دستگیر و در زندان قصر بازداشت شدند و ارانی در زندان مُرد.

۲- حزب توده ایران در ۱۳۱۰/۱/۱ با دبیری سلیمان میرزا اسکندری (۱۲۲۵-۱۳۲۲) شکل گرفت تا حاط الموضعت هادر ایران باشد.

۳- نیروی سوم به رهبری خلیل مدلی (۱۳۴۸/۴/۱۲۸۰-۱۳۲۶) در سال ۱۳۲۶ در ایران تشکیل شد. اعضاء این حزب، نیروهای اناعار یافته از حزب توده ایران بودند که به نظر جلال آل احمد (۲/۹/۱۳۰۲-۶/۱۸/۱۳۴۸) خواهان استقلال و عدم وابستگی حزب از حکومت شوروی بودند.

جریان‌های چپ با کمک شوروی و با مرام مارکسیستی-سوسیالیستی و نینستی و بر اساس اندیشه‌های مارکس و ولادیمیر ایلیچ اولیانوف (۱۹۱۲-۱۹۱۷) رهبر انقلاب کبیر روسیه در ایران شکل گرفتند.

مهم‌ترین دلایل شکست تفکرات چپ در ایران را می‌توان چنین برشمرد:

پیچیدگی مفاهیم متون مارکسیستی و عدم درک آنها توسط توده‌های مردم، عدم آشنایی روستاییان ایران با اندیشه‌های مارکسیستی، وارداتی بودن اندیشه‌های چپ در ایران، تأثیرپذیری اندیشه‌های چپ از خارج، کزی‌های اخلاقی رهبران احزاب چپ در ایران، اختلاف سران حزب توده و عدم تحمل یکدیگر، اختلاف شدید شعارها با سیاست‌های عملی مارکسیستی، اختلاف روش‌های حکومتی و مرام سیاسی لنین با

استالین، آشکار شدن جنبه‌های منفی اصول حکومت استالین در شوروی، اعمال خشن و غیرقانونی حکومت‌های کمونیستی، شکست مرام مارکسیستی در شوروی و اروپای شرقی، شکست مرام مائوئیستی در چین، ضعف و زوال اقتصادی کشورهای بلوک شرق، تکیه بر جامعه شهری بجای توده‌های روستایی، ایجاد تفرقه بین روحانیون - رجال سیاسی و توده مردم، عدم اعتقاد عملی به سیاست نه شرقی نه غربی، وابستگی احزاب مارکسیستی به شوروی و عدم استقلال آنها، عدم حمایت عملی از نهضت‌های آزادی‌بخش از سوی رهبران شوروی، گرایش به مارکسیسم - لنینیسم بجای اعتقاد به مذهب - یزید - گرایش‌های مذهبی و دینی مردم ایران، مخالفت با نظام دینی - مردمی جمهوری اسلامی ایران.^۱

گذشت زمان بطلان اندیشه‌ها و تحلیل‌های مادی‌گرایانه احسان طبری را به اثبات رساند و انتشار اندیشه‌ها و وی صرفاً به منظور آشنایی نسل جوان و دانشگاهی با تحلیل‌های انحرافی او از طریق چاپ دست اول است.

شایسته است در انجام این مقال از جناب سینیان مدیر محترم نشر فردوس و سرکارخانم زهرا یاسینیان ناظر فنی چاپ سپاسگزار می‌نمایم که با همفکری ایشان اثر حاضر منتشر شد. دست‌مریزاد.

آستانه اشرفیه گیلان

هار نارانی ۱۳۹۵

عزیزالله علیزاده

منابع و مأخذ:

- ۱- شناخت و سنجش مارکسیسم: احسان طبری، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۸، ۴۹۸ صفحه؛
- ۲- شورشیان آرمانخواه (ناکامی چپ در ایران): مازیار بهروز، تهران: ققنوس، (چاپ سیزدهم)، ۱۳۹۲، ۳۶۸ صفحه؛
- ۳- فرهنگ تشریحی ایسم‌ها: عزیزالله علیزاده، تهران: فردوس، ۱۳۹۱، ۶۵۶ صفحه؛
- ۴- کز راه: احسان طبری، تهران: امیرکبیر، (چاپ دوم)، ۱۳۶۶، ۳۷۶ صفحه.

پیشگفتار

کتابی که اکنون در دست دارید مجموعه یک سلسله بررسی های تاریخی - فلسفی است که درباره برخی جهان بینی ها، اندیشه وران و جنبش های اجتماعی ایران پیش و پس از اسلام نگاشته شده است. این بررسی ها گرده پژوهشی کتابی است که در پندار و آرزوی نگارنده باید در این زمینه نوشته شود و می بایست نوعی «تاریخ فلسفه و تفکر اجتماعی» خلق هایی باشد که در سرزمین ایران زندگی می کنند.

درباره مسایلی که در این کتاب مطرح شده پژوهندگان اروپایی و امریکایی، ایرانی و عرب کتب و رسالات و مقالات فراوانی که بسیاری از آنها در سطح عالی تحقیقند نگاشته اند. لذا منطقاً این سؤال مطرح می گردد: با این حال تکرار این تلاش انجام یافته چه ضرور است؟ این امر، به پندار نگارنده، برای آن ضرور است که در بسیاری پژوهش های انجام گرفته انبوه فاکتو گرافیک گاه بدون سیستم بندی منطقی و گاه با تحلیل های غیرمقنع علمی همراه است. از نظر یک محقق نسبت پدیده های تاریخی تعبیری دارند که ناشی از قوانین تکامل مادی و معنوی است. لذا در این بررسی ها کوشش شده است انبوه فاکتو گرافیک با سیستم بندی منطقی و براساس تحلیل ناشی از جامعه شناسی علمی عرضه گردد. نهایت آنکه در این کار چند چیز مراعات شده است:

نخست اینکه: مسایل مطروحه حتی المقدور و تا آنجا که منابع و کتب در دسترس نگارنده بوده همه جانبه بررسی شود؛

دوم اینکه: تحلیل منطقی از درون نسج مشخص فاکتو گرافیک بیرون آید، نه آنکه از پیش تحمیل شود؛

سوم اینکه: این کار با احتیاط انجام گیرد و از الگوسازی و منظره پردازی های مصنوعی

پرهیز گردد؛

چهارم اینکه: تحقیق گذشته وسیله بسیج معنوی معاصران برای حرکت به جلو قرار گیرد، آکادمیک کتابی و کابینه‌ای نباشد و در آن اخگری از احساس انسانی، ایرانی و انقلابی بسوزد.

تا چه حد نویسنده در کار خود موفق بوده، بسته است به قضاوت خوانندگان.

به‌علاوه بسیاری از بررسی‌های این کتاب از زاویه‌ای و درباره آن چنان مجموع مسایلی است که از طرف پژوهندگان دیگر، تا آنجا که نگارنده اطلاع داشته، طرح نگردید است و لذا علاوه بر ویژگی‌های پیش گفته، می‌تواند از جهت صرفاً علمی نیز «محلّی از اعراب» داشته، متضمن نکات، یادآوری‌ها، داوری‌ها و استنتاجاتی باشد که فاقد تازگی نیستند. نویسنده به این برخورد از زاویه تازه و بازدید تازه توجه داشته است و هدف از این توجه، تکرار از تکرار زحمات انجام گرفته بود. متأسفانه در دوران نگارش این بررسی‌ها، به علت وقوع شرایط خاص دور از دسترسی به کتابخانه‌های ایران، مؤلف امکان نداشت از غناء و ملی منابع برخوردار باشد و مجبور بود این یا آن منبع را با دشواری «صید کند» و به آنچه به دست می‌آورد دل خوش دارد و اکتفا ورزد. با این حال در هر مورد مؤلف کوشش خود را به کار برده است تا از گفته‌ها و نوشته‌ها در زمینه معین حتی المقدور بی‌خبر نماید و مطالب را از زمینه تهی برداشت نکند و تا آنجا که قادر باشد به اصل منابع عربی و فارسی دست‌نخورده ما مراجعه نماید و براساس اسناد و واقعیات، مستقلاً استنباط و احتجاج نماید.

بررسی‌های مندرجه در این کتاب یک رشته متصل نیست. مائیل افرا و جریانات فراوان و مهمی وجود دارند که در این کتاب هیچ گونه جای بررسی جداگانه‌ای به آنها اختصاص نیافته است. لذا جای خالی در این منظره عام بسیار است ولی کسی که کتاب را از سر تا پایان می‌خواند می‌تواند تصویری از حیات معنوی سه هزار ساله ایرانیان به دست آورد. اگر همت، فرصت و عمر باقی باشد، بررسی‌های این کتاب باید با بررسی‌های دیگری تکمیل شود.

این بررسی‌ها طی ده سال اخیر و از منته مختلف نگاشته شده است و به علل مختلف تجدید نگارش آنها برای «یک‌دست کردن» ممکن نشد. به همین جهت امکان تکرار

برخی مسایل، برخی استنتاجات و حتی برخی هیجانات در آنها هست. به مثابه مجموعه‌ای از گفتارهای مستقل می‌توان این عیب را قابل تحمل دانست. برخی گفتارهای این مجموعه قبلاً نشر یافته ولی باقی برای نخستین بار منتشر می‌شود.

بررسی‌های مندرجه در این کتاب همه همسنگ نیست. در برخی آنها چنانکه گفته شد تحقیقات کمابیش مبتکرانه‌ای شده و می‌تواند از جهت تحلیلی کمکی و لو اندک به امر پژوهش در مسأله معین برساند. برخی دیگر گفتارهای کوتاه و فشرده‌ای هستند که تنها حسن و یا نقص آنها در شیوه تدوین و تألیف آنهاست و نگارنده کوشش داشته است که تنها روی خشک و بی‌ذوق این و آن نباشد.

شاید برای یک فرد سطحی بررسی‌های این کتاب سیر در مجردات، سفر در قرون گمشده عتیق و قرو وسطی، گریز از واقعیت جوشان زمان ما به نظر رسد. چنین تصویری گمراهی محسوب است. برای من این گفتارها پرچم‌های نبرد و پرخاش، موضع‌گیری و جانب‌داری است. دور رشته سیاه و سپید نبرد یزدان و اهریمن، تعقل و تعبد، دانش و نادانی، ماتریالیسم و آلیسم، ارتجاع و انقلاب، آزاداندیشی و تعصب از خلال همه این بررسی‌ها می‌گذرد. اما من به هنگام جست‌وجو، به هنگام نوشتن منظره همیشه چنین بود که از مسایل حاضر خود سخن می‌گویم. این نکته در سرآغاز برخی نوشته‌ها نیز یاد شده و من آن را در این پیشگفتار تأکید و تکرار می‌کنم.

به علاوه هدف از انتشار این کتاب خدمت به آن آگاهی‌بخشی است که ایرانیان زمان ما به تدریج درباره گذشته و اکنون خود کسب می‌کنند. در واقع گذشته آنها شگرف و غنی و عبرت آموز است. در این فلات کوهستانی آفتاب‌زده طبع زمان‌های دراز، انسان‌های بزرگی زیسته‌اند که هر یک در کالبد مادی و معنوی عمارت خود، با شراره‌ای ناب به خاطر آنچه که آنها عدالت و فضیلت می‌شمرده‌اند، سوخته‌اند. برای خود من آشنایی با کارنامه خونین و سوزان حیات معنوی آنان یک بیداری، یک غرور و یک احساس و وظیفه ژرف بود و تصور می‌کنم برای همه کسانی که سود یا مقام یا استغراق در هستی بهیمی، خرد و آگاهی آنها را کدر ن ساخته، چنین خواهد بود.

احساس غروری که از بررسی این کارنامه حاصل می‌شود نباید احساس تعصب ملی و بغض و کین به دیگران و لاف و گزاف درباره خود باشد. اگر مادر تاریخ به مثابه

ساکنان این کشور از اقوام دیگر تجاوز و ستم دیدیم، به نوبه خود از شرکت در سیستم و تجاوز به اقوام دیگر نیز مبری نیستیم ولی هم در مورد دیگران، و هم در مورد ما، گناه از مردم نیست، گناه از قشر فوقانی است که آزمندانه خواستار حفظ امتیازات خود بود. غرور ما باید به چیزهای نجیب و شریف، به ابداعات و آفرینش‌ها باشد نه به ستم‌ها، تجاوزها، جهان‌گشایی‌ها. در ایجاد تمدنی که تمدن ایرانی نام دارد هم خلق‌های ساکن فلات ایران و هم بسیاری بسیار خلق دیگر، از هند و چین گرفته تا اندلس و روم و صقلیه دخالت داشته‌اند. لذا غرور میهن‌پرستانه ما باید با احساس انترناسیونالیسم و علاقه و احترام به سبک‌رشت و مدنیت دیگر خلق‌ها، به ویژه آن خلق‌هایی که با ما نزدیک‌ترین تماس را داشته‌اند - اه باشد. تنها چنین احساساتی واقعاً انسانی و پیونددهنده است.

احسان طبری

مرداد ماه ۱۳۴۷

پیشگفتار چاپ دوم

چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۴۸ شمسی انتشار یافته، این امر که کتاب حاضر به چاپ دوم می‌رسد، با توجه به شرایط ویژه تدارک و انتشار آن، خود نشانه‌ای است بر آنکه مطالبش به یک نیاز اجتماعی پاسخ می‌داده، یعنی اینکه گذشته را باید بهتر شناخت تا ساختن آینده بهتری ممکن شود.

روشن است هر چه بیشتر، پس از سال‌ها که اثری از خود را می‌خواند، مایل است عباراتش را صیقل دهد و در آن تکمیل‌هایی وارد سازد ولی متأسفانه برای اینجانب امکان این کار نبود، لذا بدان قناعت کردم که چند گفتار دیگر خود را تحت عنوان «افزوده‌ها» به پایان این کتاب ضمیمه کنم.

در طبع اول این کتاب برخی اشتباهات راه یافته بود که در این طبع برای اصلاح آنها کوشش شد و بدینسان طبع دوم در اثر صحت نسبی به بکت مباحث افزوده شده شاید نسبت به چاپ نخستین این کتاب مزیت بیشتری کسب کرده باشد. برای بررسی جامع‌تر تاریخ تفکر و جنبش در ایران می‌بایست ده‌ها گفتار دیگر به این مجموعه افزوده می‌شد و طبیعی است که مؤلف اگر فرصتی و امکانی می‌یافت از تدارک این گفتارها تن نمی‌زد و سخن گفتنی ولی ناگفته بسیار و بسیاری داشت ولی به هر جهت در این باره دغدغه‌ای ندارد زیرا مسلماً ایرانیان دانشمندی که وسایل تحقیق را در دست دارند و از شیوه درست و علمی تحلیل تاریخی نیز برخوردارند، این وظیفه مهم را عاطل نگذارده و نخواهند گذاشت.

احسان طبری

بهار ۱۳۵۶ شمسی